

LEVA MED NATUREN

FATABUREN 1999

Leva med naturen

NORDISKA MUSEET

LEVA MED NATUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok 1999

Fataburen 1999
Leva med naturen
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
nmbook@nordm.se

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktör Cecilia Hammarlund Larsson

Grafisk form Lena Eklund

Omslagsbilden "Trädgård stadd i förändring" av Gunilla Wihlborg, konstnärinna som arbetar med konst i och av natur. Konstverket utfört i Södertälje 1990. Foto Gunilla Wihlborg

Baksidans bild foto Cristina Prytz

Foto om inte annat anges Nordiska museet

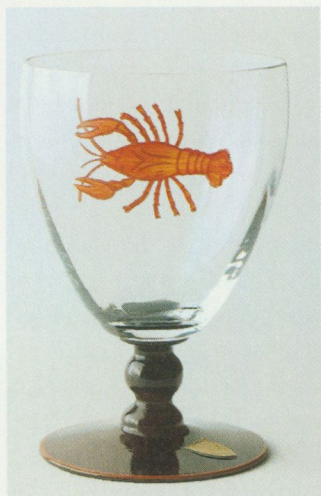
Tryck MediaPrint, Uddevalla 1999

ISSN 0348 971 X

ISBN 91 7108 454 1

Varje vår plockar turkiska invandrarkvinnor i Rinkeby ängssyra (*Rumex acetosa*), som de sedan tillagar med yoghurt. På sommaren samlar sydsamerna kvanne (*Angelica archangelica*) och järja (*Lactuca alpina*) för att koka »gåmpoe«. Höstskörden av lingon (*Vaccinium vitis-idaea*) i stora delar av mellersta Sverige har vuxit till en mångmiljonindustri, för att inte tala om skogens avgörande betydelse för Sveriges ekonomi sedan mitten av 1800-talet. Den nutida konsumtionen av skaldjur, fisk, rådjur, älg, ja till och med björn och bäver, i det svenska kosthållat är betydelsefullt. Exempelen visar vilken roll vilda växter och djur alltså spelar för människorna i dagens Sverige.

Vår kultur genomsyras av olika uttryck för människans förhållningssätt till naturen. Traditioner, gamla som nya, ger många gånger prov på detta. Foto Mats Landin och Håkan Tunón.

Etnobotanik, etnozoologi och etnobiologi

Den forskning som specifikt behandlar relationen mellan människan och växterna i hennes omgivning kallas *etnobotanik* medan *etnozoologi* betecknar studiet av samspelet mellan människa och djur. *Etnobiologin* däremot innefattar båda dessa delar och utforskar de kulturella domäner där människan samvarierar med andra levande organismer. Etnobiologi som ett forskningsområde i skärningspunkten mellan humanvetenskap och naturvetenskap håller på att ta form i Sverige. I och med att Paul A. Cox 1998 installerades på gästprofessuren i miljövetenskap vid Centrum för biologisk mångfald i Uppsala, har etnobiologin också erkänts som ett självständigt akademiskt ämne.

Begreppet etnobiologi som beteckning på en forskningsinriktning är relativt ny. Det kan spåras tillbaka till en artikel i *American Naturalist* 1944. Det har dock knappast på allvar kommit till användning förrän i slutet av 1980-talet. Termen *etnobotanik* är däremot äldre, det lanserades redan 1895 av en amerikansk botanist och etnograf. *Etnozoologi* är som begrepp i sin tur något yngre, det introducerades 1914 i det vetenskapliga språkbruket av två amerikanska etnologer.

Av tradition har forskarna närmat sig etnobiologiska frågeställningar från två utgångspunkter. Dels från en naturvetenskaplig (biologi, ekologi, framkognosi, toxikologi), dels från en humanvetenskaplig (arkeologi, etnologi, kulturanthropologi, miljöhistoria, språkvetenskap). Det är när dessa båda synsätt samtidigt är representerade som vi kan börja tala om en etnobiologisk vetenskap. Det är emellertid viktigt att framhålla att etnobiologi inte enbart är en fråga om kunskap rörande användandet av och föreställningar om enskilda djur- och växtarter, det är i lika hög grad en fråga om den kunskap som funnits för att nyttja hela ekosystem samt om hur människan genom sina aktiviteter och näringar är med och omformar miljön.

Naturvetenskapen har närmat sig etnobiologin främst genom systemekologiska och farmakognostiska frågeställningar. För

Ljung och gullviva är bara två exempel på de många växter och örter som förr togs tillvara och användes inom folkmedicinen. Foto Mats Landin.

Lövtäkt – att skörda och ta tillvara på löven från ängens och hagens träd var förr ett återkommande inslag i jordbrukets arbetsår. Löven var ett livsviktigt foder för kreaturen under den långa vintern. Man hade kunskap om att olika lövsorter hade skilda egenskaper och var olika nyttiga, en kunskap som kommer till uttryck i folkminnesarkivens uppteckningar. Ett etnobiologiskt synsätt ger oss möjlighet att rätt tolka innebörden av denna kunskap.

humanvetare har den viktigaste inkörsporten varit den kultur-ekologiska forskning som haft stor betydelse från och med 1960-talet. En annan har varit forskningen rörande folkliga traditioner om naturen.

Den växande medvetenheten om hotet mot den biologiska mångfalden har bidragit till ett förnyat intresse för studiet av folklig kunskap om djur och växter och av äldre jordbruksmetoder. Många växt- och djurarter är för sin överlevnad beroende av människoskapad miljö. Slätterängar, skogsbeten och svedjemark har gynnat förutsättningarna för vissa arter. När traditionella brukningsmetoder försvinner förändras också landskapet, något som kan föra med sig förlust av hela biotoper.

En rik biologisk mångfald innebär även en stor variation i genetiskt material och kemiska substanser, något som kan vara till såväl praktisk som ekonomisk nytta. Etnobiologin bidrar till en ökad insikt om den mångfald av arter som traditionellt har använts av människan, något som i sin tur kan motivera bevarandet av biodiversiteten dvs. den biologiska mångfalden. Behovet av att hitta förnyelsebara tillgångar och möjligheter att finna metoder för utvecklingen av ett ekologiskt kretsloppssam-

Nävertäkt 1899. Björknäver användes som taktäckningsmaterial och som material till korgar, kon-
tar och flaskor. Kanske har männi-
skans utnyttjande av naturen
inte alltid varit så naturvänligt.

Tappning av kåda 1937. Gran-
kåda användes förr som tuggum-
mi. Man skulle ta sådan kåda
som trängde ut ur stammen och
som bildade en hård knöl som
skars loss. Kådan tuggades sedan
så länge som den var mjuk och
hade god smak. Foto Ingaliil
Granlund.

hälle utgör också viktiga bevekelsegrunder för etnobiologiska studier. Forskningen inriktar sig särskilt på att dokumentera den traditionella kunskapen rörande växter och djur, hur dessa utnyttjas och har utnyttjats som mat, medicin och råmaterial. Även floran och faunans roll i sedvänjor, föreställningar och ritualer uppmärksammas.

Nytt, men med historiska anor

Även om begreppet etnobiologi tillhör de senaste årtiondena har Sverige ändå en lång tradition av studier av folklig naturkunskap, en tradition som i själva verket går tillbaka till det linneanska tidevarvet. Redan under sin lappländska resa 1732 företog den unge Carl Linnaeus planmässiga observationer och dokumentation av såväl den svenska och finska allmogens som samernas utnyttjande av och föreställningar om djur och växter.

Han gick tillväga på samma sätt som sentida etnobiologer. Genom intervjuer med lokalbefolkningen lärde han sig vad de olika arterna kunde användas till. Han nöjde sig inte med att dokumentera rent ekonomiska aspekter, i hans skrifter får vi också uppgifter om lokala namn på såväl djur som växtarter. I *Flora lapponica* (1737) finns exempelvis ett 30-tal samiska, framför allt lulesamiska namn återgivna.

Hans fortsatta provinsresor genomfördes i samma anda och kan ses som regelrätta etnobiologiska expeditioner med nationalekonomiska förtecken. Flera av Linnés lärjungar kom även de att på samma sätt samla etnobiologisk information, inte bara i Sverige utan också under resor i fjärran länder. Många nöjde sig med att förmedla observationer, andra vigde sina forskargärningar åt att utifrån observationer göra experiment för att likt moderna etnobotaniker medverka till utvecklandet av kommersiellt gångbara produkter och medicinska landvinningar. Några gjorde till och med teoretiskt orienterade och systematiskt genomförda studier.

Bärsärkagång, Blåkullafärder och tätmjolk

1784 publicerade Samul Ödmann en artikel i *Vetenskapsakademiens handlingar* där han utifrån etnografiska data från Sibirien ville göra gällande att vikingarnas ryktbara bärsärkagång kunde förklaras med att de berusade sig med röd flugsvamp. Ödmanns teori blev snabbt populär, fick stort genomslag och har sedan dess accepterats i populärhistoriska sammanhang. Det är helt riktigt att vissa flugsvampar kan ge hallucinogena effekter och det är känt från flera sibiriska folk att de har använts som berusningsmedel. Teorin fick ny näring när den amerikanske forskaren Gordon Wasson på 1970-talet hävdade att *soma*, den i de vediska skrifterna omtalade växtsaften med magiska egenskaper som länge gäckat forskarna, sannolikt var flugsvamp. Han åberopade också Ödmanns teori som stöd för sina teser. Några arkeologiska eller historiska belägg för att röd flugsvamp verkli-

gen använts bland nordmännen föreligger inte, ej heller finns det några belägg i sentida nordiska folktradition, men uppgiften om flugsvampens roll i detta sammanhang har varit seglivad.

Ett mycket omdebatterat exempel där en viss polarisering mellan humaniora och naturvetenskap kan noteras är frågan om häxprocessernas bakgrund. 1955 publicerade apotekaren Lauritz Gentz en artikel som väckte stor förvirring hos forskarna. Han aktualiserade hypotesen om att de häxerianklagade kvinnornas upplevelser av färder till Blåkulla orsakades av användandet av en salva som innehöll bl.a. bolmört (*Hyoscyamus niger*). Enligt hypotesen skulle salvan som, om den tillverkats av bolmört, innehålla skopolamin och liknande alkaloider med narkotiska egenskaper. Kvinnorna anses ha smort in sina kroppar med salvor och deras upplevelser skulle därför kunna förklaras av ett upptag av alkaloider genom huden. Eftersom dessa är hallucinogena skulle detta farmakologiskt kunna förklara de upplevelser som de anklagade kvinnorna sade sig ha haft. Liknande hallucinationer har också observerats i moderna fall av skopolaminförgiftningar. Historiker avvisar emellertid en sådan förklaring och anser att häxprocesserna bör ses som socialpsykologiska fenomen, medan farmakologer vidhåller att förekomsten av en narkotisk salva skulle kunna förklara de olika bekännelserna. En kemisk analys av eventuella kvarvarande substanser i bevarade så kallade häxhorn skulle möjligen kunna verifiera eller avvisa en sådan ståndpunkt.

I folklig tradition har man tillskrivit såväl tätörten (*Pinguicula vulgaris*) som sileshåret (*Drosera rotifundifolia*) som avgörande för framställning av så kallad tätmjolk. Traditionen är ännu levande i norra Sverige och fortfarande används ibland tätört vid beredningen av denna speciella typ av tjockmjolk. Denna folkliga föreställning har resulterat i en ganska omfattande forskning om växterna verkligen har någon betydelse för koaguleringen av mjölken. Etnologen Gustav Ränk har i en studie diskuterat tätörtens roll vid framställning av tjockmjolk och menar att tätgräsen inte hade någon betydelse i sammanhanget, vilket

stöddes av mikrobiologiska försök genomförda på 1950-talet. Han ansåg i stället att föreställningen hängde samman med att allmogen uppfattade likheter mellan den slemmiga tätmjölken och den klubbiga tätörten. Andra har företagit egna experiment och menar att Ränk hade fel. I anslutning till en språklig analys av benämningar tog forskaren Inger Larsson initiativ till en ny undersökning. Hon menar att traditionen vilar på saklig grund, trots att de flesta kontrollerade försök i laboratorier misslyckats.

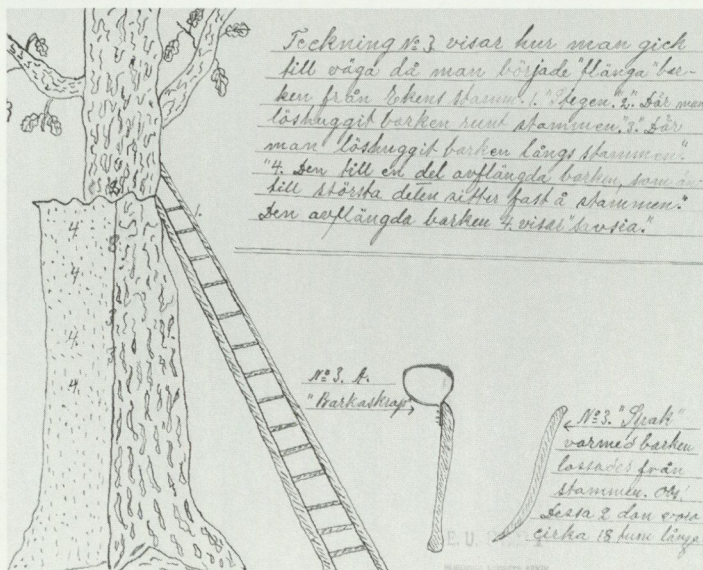
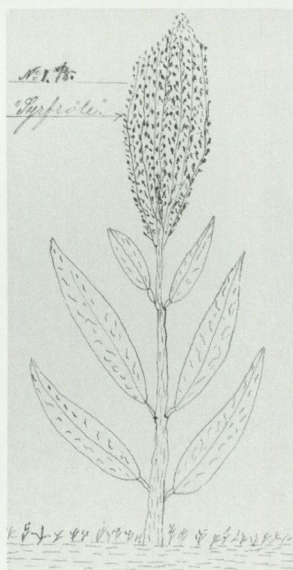
Det här är inte platsen för en utförligare redovisning av alla de forskningstraditioner som finns inom etnobiologin, varken i Sverige eller internationellt. Vi kan dock konstatera att det är missvisande att betrakta det som ett helt nytt forskningsfält. Den forskning som tidigare utförts har dock bedrivits inom redan etablerade vetenskapliga discipliner. Dessa forskare har knappast sett sig själva som etnologer utan som biologer, etnologer, idéhistoriker, språkvetare etc. Enbart inom etnologin finns en mycket omfattande kulturhistoriskt inriktad forskning som behandlat frågeställningar som kan innefattas i det modernare begreppet etnozoologi. Vi behöver bara nämna de många etnologiska undersökningarna rörande jakt, fiske och boskaps-skötsel. Etnobotaniskt orienterade studier har genomförts inom en rad olika ämnen. Särskilt bör nämnas Mårten Sjöbecks studier av samspelet mellan människa och ängslandskap i Sydsverige. Även inom kulturgeografin finns en lång tradition av studier av relationen mellan växter och människor, en forskningstradition som särskilt betonar människans nyttjande av hela ekosystem framför enskilda arters användning.

Under senare år har man hos botanister kunnat notera ett förnyat intresse för etnobiologi. Flera svenska botanister har utfört etnobotaniska inventeringar under fältarbeten i Afrika och Asien. Inom farmakognosin har det utvecklats en särskild underdisciplin kallad *etnofarmakologi* som genom farmakologiska, toxikologiska och fytokemiska analyser tar fram utvecklingsbara substanser ur traditionella läkeväxter hämtade från olika delar av världen, inklusive Sverige.

Källor till kunskap

Den etnobiologiska forskningen hämtar uppgifter ur vitt skilda slag av källor, gemensamt för dem är dock att de i första hand berättar om folklig tradition i vid mening. I etnologiskt uppteckningsmaterial vid folkminnesarkiv och museer finns noggranna och detaljerade uppgifter om människors användning av och förhållningssätt till flora och fauna. I dialektordböcker redovisas dokumentation av dialektala benämningar av växter och djur. I sammanhanget kan också nämnas att vi i Sverige har en lång tradition av forskning om växt- och i viss utsträckning också djurbenämningar, som visat sig vara mycket värdefull. På senare år har svenska forskare börjat uppmärksamma traditionella taxonomier och biologiska system, dvs. folkliga klassifikationssystem för växter och djur, så som de reflekteras i det språkliga materialet. Det omfattande materialet i uppteckningsarkiv och i lokal- och kulturhistoriska skildringar torde för övrigt sakna internationell motsvarighet vad beträffar omfång och kvalitet. Dessutom innehåller den svenska botanik – och zoologihistoriska litteraturen värdefullt källmaterial, som hittills endast i begränsad omfattning kommit till användning.

Man måste emellertid kritiskt granska källor och uppgifter. Det finns gott om sekundäruppgifter hämtade ur utländsk litteratur. Dessa speglar oftast inte företeelser eller förhållanden i Norden. Många lokalfloror återspeglar heller inte alltid lokala traditioner utan återger istället uppgifter från Linnés skrifter och måste därför användas med stor försiktighet. Det finns också gott om ospecificerade uppgifter som hämtats ur den internationella litteraturen. Sådana »spökuppgifter« saknar, då de sällan går att styrka, värde för den etnobiologiska forskningen. De är i sämsta fall utslag för vissa forskares önskningsar om hur verkligheten borde ha sett ut eller är i bästa fall analogislut av samma slag som Samuel Ödmans rörande flugsvampar. Andra uppgifter kan gå tillbaka på myndigheternas propagandakampanjer för att lansera idéer av nationalekonomiskt intres-

se. Enligt god källkritisk tradition bör sådana uppgifter avvisas.

Etnobiologen arbetar naturligtvis även med material och uppgifter som inhämtas vid egna fältstudier. Här är etnologins fältarbetsmetoder med intervju och observation mycket användbara, naturligtvis i kombination med botaniska och zoologiska iakttagelser.

Uppteckningar, hällristningar och kyrkmålningar är exempel på kulturhistoriska källor som kan innehålla uppgifter som etnobiologisk forskning har stor glädje av. Hällristningen och kyrkmålningen foto Håkan Tunón.

Folklig kunskap

Etnobiologins uppgift är att fånga upp lokal kunskap om växter och djur. Det finns givetvis en omfattande empiriskt grundad folklig kunskap om naturen. Men lokal kunskap behöver inte nödvändigtvis vara det samma som empiriskt grundad kunskap. På Färöarna kallar man fortfarande harkranken för *grindalokkur*, det vill säga den som lockar till sig grindvalen. Enligt en föreställning, dokumenterad från mitten av 1800-talet fram till idag, skulle harkranken varsla om att grindvalarna var i antågande. Harkrankarna uppträder vanligen under sensommaren, vilket sammanfaller med den tid då grindvalsflocker ofta visar sig i sunden mellan öarna. Det är svårt att veta om fåringarna verkligen trott att när insekten uppträder skulle grindvalen komma, eller om uttrycket, som så ofta är fallet i fråga om tydor, snarare hade en skämtsam slagsida ämnad för barn som kanske var rädda för harkranken.

I vår tid finns det en benägenhet att romantisera föreställningar om lokala växt- och djurkunskaper. Inte minst inom vad som kan kallas antimoderna strömningar, exempelvis inom New Age-kretsar, hittar man en utbredd övertygelse om att det, i synnerhet bland vad som förr kallades naturfolk, skulle finnas en över generationer empiriskt grundad kunskap om naturen, en kunskap som skulle vara särskilt tillförlitlig. I synnerhet frodas föreställningar att i det folkliga materialet skulle finnas »naturligare« och därmed också bättre mediciner, skönhetsmedel och livsmedel än de som industrisamhället erbjuder. Växt- och ibland djursubstanser tillskrivs i dessa sammanhang ibland egenskaper de aldrig haft.

Det är emellertid inga svårigheter att finna folkliga föreställningar som vittnar om mycket ringa kunskap om djurs beteenden. Den jakt som på den svenska landsbygden omotiverat och in i vår tid bedrivits på kattugglor, med hänvisning till att de är skadedjur, vittnar inte om någon närmare kunskap om kattugglans val av föda och vanor. Detta trots människans långa och

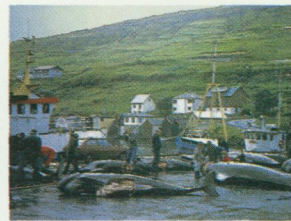
nära kontakt med ugglorna. Man kan också erinra om alla de ormslår (*Anguis fragilis*) som helt i onödan fått plikta med sin existens för att de ansetts farliga.

De kognitiva läsningar som uppstått mellan lokalbefolkningar å ena sidan och djurskyddsintressenter å andra, rörande till exempel vargen i Värmland eller mellanskarven i skärgården, visar också hur folkliga föreställningar inte alls behöver vara empiriskt förankrade utan istället ligger på ett emotionellt plan. Samtidigt finns det likartade men omvända läsningar mellan djurskyddsgrupper och lokalbefolkningar, som den mellan brittiska miljöorganisationer och färingar i synen på grindvalsjakten. I denna konflikt agerar miljögrupperna utifrån känslomässiga motiv medan färingarna, numera med stöd av biologisk expertis lugnt fortsätter sin hävdvunna fångst.

Medicinalväxter blir moderna läkemedel

Det finns flera exempel där etnobiologiska uppgifter lett fram till utvecklandet av moderna läkemedel som används över hela världen. Ett klassiskt exempel är den engelske läkaren William Witherings observationer av en kvinnlig botare i Shropshire. Denna uppnådde goda resultat genom att behandla patienter som led av vattusot med en kur som bestod av ett tjugotal örter. Vattusot är detsamma som ödem och kan orsakas av otillräcklig hjärtfunktion. Withering undersökte örtblandningens sammansättning och gissade sig fram till vilken av växterna som borde vara den medicinskt aktiva. Han beredde ett extrakt av endast den och undersökte effekten på sina patienter. Behandlingen motsvarade förväntningarna och försöken utvidgades till att omfatta fler patienter. Dessa vetenskapliga resultat publicerades sedan på sedvanligt sätt, men det intressanta är att året var 1785. Örtblandningen som Withering undersökte innehöll blad av fingerborgsblomma (*Digitalis purpurea*).

Redan för över 200 år sedan kunde man alltså vetenskapligt avgöra värdet av ett traditionellt medikament. Till skillnad från

På Färöarna slaktar man årligen grindvalar vars kött utgör en viktig del av kosten. Jakten på grindvalar har givit upphov till intensiv debatt mellan brittiska miljöorganisationer och färöiska fiskare. Foto Ingvar Svanberg.

många andra hade Withering möjlighet att utvärdera behandlingen på ett stort antal patienter vid ett sjukhus. Användningen av folklig växtkunskap utvecklades i detta fall till en modern behandlingsmetod som då ännu saknades inom skolmedicinen. Upptäckten ledde till att *Digitalis*-bladen påbörjade sitt segertåg över världen. Det dröjde inte mer än fem år efter att Witherings hade publicerat sitt resultat förrän digitalisblad upptogs i den svenska farmakopén och således spreds användningen till läkarna även i Sverige. Vid mitten av 1800-talet utvann man för första gången en blandning av så kallade hjärtglykosider ur fingerborgsblommans blad. Allteftersom de kemiska metoderna utvecklades kunde man skilja på de olika hjärtglykosiderna och numera finns i Sverige minst fyra läkemedel som innehåller sådana.

Nya medicinalväxter

Många av de medicinskt verksamma substanser som finns i de medicinalväxter som förr kom till användning inom europeisk skolmedicin utvinns i allt större utsträckning idag ur renframställda kemiska växtsubstanser. Man kan således hävda att medicinalväxterna inom den europeiska skolmedicinen redan har lämnat sitt bidrag till den moderna medicinen. Effekterna av många medicinalväxter har också kunnat förklaras utifrån förekomsten av olika kemiska substanser vilka inte har kunnat vidareutvecklas till läkemedel.

Jakten på nya läkemedel i den europeiska folkmedicinen behöver således inte bli fullt så resultatrik som man ibland har förhoppningar om. En del återstår säkert att hämta, men sannolikt har man uttömt det mesta som finns att finna. En art som emellertid under senare år fått stor betydelse är johannesörten (*Hypericum perforatum*) som tidigare använts inom europeisk folkmedicin, men också inom magi, som färgväxt och som brännvinskrydda. I Sverige har den framförallt fungerat som en skyddande amulett mot förtrollning. Man hängde helt enkelt

Johannesört (*Hypericum perforatum*) har tidigare använts inom folkmedicinen, men också inom magi, som färgväxt och som brännvinskrydda. Nyare forskning har visat att extrakt av johannesörten har en antidepressiv inverkan. Foto Håkan Tunón.

Preparat som innehåller Johannesört har snabbt blivit mycket populära. 1998 såldes sådana preparat för 70 miljoner kronor. Foto Håkan Tunón.

upp den i taket. Nyare undersökningar ger vid handen att extrakt av johannesört har en antidepressiv verkan och ger lindring vid lätt till medelsvår depression. Johannesörtspreparat har blivit mycket populär inom den så kallade komplementärmedicinen och under 1998 såldes det i Sverige sådana preparat för ungefär 70 miljoner kronor.

Björngalla mot gallsten

Under århundraden användes galla för att behandla olika matsmältningsproblem och magsmärtor. Man använde sig särskilt av tjur- eller björngalla men många andra djur har också fått bidra med sin galla för framställning av mediciner. Björngallan har haft en mycket vidsträckt användning som human- och veterinärmedicin, efterfrågad över stora delar av Eurasien. I Sverige minskade dock den skolmedicinska användningen av björngalla successivt för att i stort sett upphöra i början av 1900-talet.

I andra delar av världen har emellertid bruket fortsatt och under de senaste decennierna har björngallan analyserats farmakologiskt och kemiskt. Undersökningarna har resulterat i att man lyckats isolera en substans som givits namnet ursodeoxycholsyra. Denna förekommer i större mängder i björngalla och har visat sig ha en förmåga att lösa upp små gallstenar. Substansen ingår idag i ett läkemedel i Sverige. Modern forskning har således visat att man kan medicinera bort gallstenar med hjälp av ett kemiskt ämne som naturligt förekommer i något som under många hundra år var ett medikament för behandling av magproblem.

Etnobiologins nytta

Vad kan man vinna genom att företa tvärvetenskapliga granskningar av olika etnobiologiska fenomen i Norden? Finns det fortfarande möjligheter att göra nya upptäckter i den äldre skol- respektive folkmedicinen? Har den traditionella folkliga medicinen överhuvudtaget varit verksam? Många av de gamla recepten kan åtminstone hjälpligt förklaras med hjälp av nutida medicinska kunskaper. Med tillgång till dagens vetande inom farmakologi och växtkemi har vi betydligt större möjligheter att ge rimliga förklaringar till en folkmedicinsk behandlingsmetod. Har man dessutom en medicin- och farmacihistorisk utgångspunkt

kan de folkmedicinska behandlingsmetoderna sättas in i ett större sammanhang. Var de enbart lokalt använda eller var det behandlingsmetoder som en gång haft sitt ursprung inom skolmedicinen?

Som etnobiolog möter man ofta romantiserade föreställningar om medicinalväxter. Många tror att folkmedicinen i Sverige och övriga Europa är en rest av en gammal, rentav uråldrig kunskap som traderats genom historien fram till våra dagar. Den anses därför i stora delar vara skild från skolmedicinen. I det sammanhanget är det viktigt att poängtera att den äldre skolmedicinen och folkmedicinen under historiens gång ständigt har samverkat. Den äldsta dokumenterade sjukvården baserades på den kunskap som förvaltades av klostren, denna kunskap vilade i sin tur på antikens skolmedicin. Läkarbristen på den svenska landsbygden under 1600- och 1700-talen kompenseras delvis genom spridning av böcker som avsåg att förmedla enklare medicinskt kunnande till folket ute i socknarna. Mycket från skolmedicinen har sedan via sådana handledningar förmedlats till det vi idag kallar för folkmedicin. Detta har lett till att man kan säga att stora delar av folkmedicinen kan anses vara en fördröjd återspeglings av skolmedicinen. Folkmedicinen har således inte varit någon nyskapande och annorlunda medicin vid sidan av skolmedicinen. Benämningen folkmedicin används också ofta när man egentligen avser äldre tiders skolmedicin.

En annan missuppfattning beträffande folkmedicinen är att den uteslutande har bestått av växtdroger. Man tenderar helt enkelt att glömma bort att merparten av de gamla folkterapeutiska kurerna inte alls baserades på medicinalväxter utan istället på en rad andra substanser som djur- och människodelar och metaller. Detta faktum gäller för övrigt även den äldre skolmedicinen. Sverige och övriga Europa har en rik behandlingstradition innefattande användningen av träck, urin, spott, blod samt till och med kroppsdelar från avrättade människor. Man ska inte heller glömma bort att mycket av botandet utövades genom olika ritualer och inte med medikament. Mest känd är kanske

Humle började tidigt användas som konserveringsmedel i öl och för att ge ölet god beska. Den har också odlats som läkeväst, grönsak och fiberväst. Idag finns det läkemedel bestående av humleextrakt att köpa vid apoteken. Foto Håkan Tunón.

Att dra barn genom en grenklyka eller hål i en trädstam ansågs vara en åtgärd som botade från rakitis, mer känd som engelska sjukan. Allt folkmedicinskt botande utgick således inte från växt- droger, det fanns också tydliga inslag av ritual och magi.

Foto Nils Keyland.

behandlingsformen för bristsjukdomen rakitis, mer känd som engelska sjukan, där det sjuka barnet skulle dras igenom ett hål i en trädstam.

Samtidigt kan vi erinra om att det faktiskt finns kunskap att hämta i tillgänglig etnobiologisk information. Under senare år har exempelvis rött cederträ (*Juniperus virginiana*) från Nord-

amerika kommit till stor användning för klädvård för att den innehåller ett ämne som stöter ifrån sig skadedjur, något som var känt bland nybyggarna. För att finna verksam cancermedicin har man använt sig av giftväxter. Taxol har man exempelvis utvunnit ur en amerikansk idegran (*Taxus brevifolia*). Inom det svenska försvaret bygger forskning om överlevnadsstrategier under svåra förhållanden till stor del bl.a. på etnobiologisk information ur såväl inhemska som utländska källor. Blodiglarnas återkomst inom modern handkirurgi är ytterligare ett exempel.

Etnobiologin och hotet mot miljön

Nedhugning av regnskogarna, ökenspridning, förorening av vattnet, klimatdestabilisering, utrotning av arter och det växande ozonhålet är stora problem i vår tid. Människan befinner sig vid ett historiskt vägskäl. Ändå diskuteras miljöfrågor endast i begränsad utsträckning bland samhällsvetare och humanister. Man slår ifrån sig och menar att det är alldeles för svårt och komplicerat.

I juni 1992 arrangerade FN en konferens om miljö och utveckling i Rio de Janeiro. Vid konferensen antogs fyra huvuddokument, ett av dessa var Konventionen om biologisk mångfald, vilken handlar om att bevara liv och förutsättningar för liv i alla dess olika former. Den snabba internationella utvecklingen av etnobiologin ska ses mot bakgrund av denna konvention. Sverige är helt enkelt förpliktigt att dokumentera landets biologiska mångfald. Genom en så fullständig dokumentation som möjligt kan vi dessutom visa på den mängd djur- och växtarter som vi fortfarande är beroende av, vilket ger en mer handfast motivering till varför biodiversitet är viktigt även för den moderna människan. Genom att utvärdera folklig etnobiologisk kunskap vad beträffar utnyttjandet av våra biologiska resurser kan man finna idéer och uppslag till nya lösningar för ett framtida resursnålare samhälle. Miljövården kan på så sätt komma att bygga på nygamla lösningar både vad gäller jord- och skogsbruk, vilt-

vård och vad gäller frågan om hur samhället återvinner och renar sitt avfall.

Etnobiologin som vetenskap återverkar också på annan forskning. Vikten av ett integrerat miljötankande inom humanvetenskaplig forskning har under senare år blivit mer uppenbar. Att exempelvis bedriva forskning om internationell migration utan att ta hänsyn till faktorer som miljökatastrofer, resursutarmning och växande konkurrens om sinande naturtillgångar är knappast längre möjligt. Samtidigt som etnobiologin utvecklas till en egen vetenskap är det viktigt att etnobiologiska och ekologiska aspekter även i fortsättningen får belysning inom andra redan etablerade vetenskaper.

Ett etnobiologiskt uppslagsverk

Som ett led i utvecklandet av etnobiologin i Sverige initierades hösten 1997 ett större dokumentations- och forskningsprojekt som avser att mönstra och analysera tryckta och otryckta källor på befintlig information beträffande etnobiologisk information och kunskap i Sverige. Viss nyinsamling av data kommer också att ske. I forskningsföretaget finns representanter från Centrum för biologisk mångfald, Åttte – Svenskt fjäll och samemuseum, Helsingborgs museum, Naturhistoriska riksmuseet, Nordiska förbundet för kulturlandskap, Sveriges lantbruksmuseum vid Julita samt stiftelsen Skansen. Även andra museer, institutioner och hembygdsorganisationer har visat intresse för att samarbeta inom projektet. Här finns också stort utrymme för samarbete med fritidsforskare och lekmän.

En uttalad målsättning är att sammanställa ett etnobiologiskt uppslagsverk i sju volymer. Den första volymen är tänkt att vara tematiskt orienterad, den andra ska innehålla monografier rörande enskilda växter och djur. Utöver dessa tre band utges också fortlöpande specialvolymen om särskilda områden. För detta ändamål har skriftserien *Studia ethnobiologica* inrättats.